

&“De Ampersand”&

Periodiek van de Genkse Vereniging van Boekbinders
Secretariaat: Kruisbroedersweg 10
NL 6041 PM Roermond
Email: harrieknoors@home.nl
Website vereniging: www.ampersand-boekbinders.be

Nummer 13

juli 2013

Het miniatuurboek

door Harrie Knoors

Inleiding

Bij ons bezoek aan Museum Meermanno / Museum van het Boek in Den Haag op 24 oktober 2012 hebben we de fraaie “Bibliotheca Thurkowiana Minor” mogen bewonderen.

Ter stimulering en motivatie voor het zelf maken van een miniatuurboek volgt hier enige informatie over de “dwerg” onder de boeken.

Wanneer is een boek een miniatuurboek?

Ofschoon de hierna te noemen afmetingen geen officiële status hebben, houden de verzamelaars zich wel aan de maat van 3 inch of 7,6 cm. Een maat die geldt voor de hoogte, de breedte en de dikte van het boek inclusief de band.

De waarde van het bibliofiele miniatuurboek wordt echter niet alleen bepaald door de afmetingen, maar vooral ook door de aard van de tekst, de kwaliteit van het papier, de typografische verzorging en uiteraard de afwerking van de boekband.

Geschiedenis van het miniatuurboek

Miniatuurboeken werden al gemaakt vóór de uitvinding van de boekdrukkunst met losse letters, dus ook al in de tijd van de handschriften. Na deze uitvinding nam het gebruik van miniatuurboeken geleidelijk aan toe, niet voor de verzamelaar zoals thans, maar voor de gewone lezer. Als praktisch boek dus. Pas in het midden van de 19^e eeuw werd het miniatuurboek ook een verzamelobject. Na 1950 nam het aantal uitgaven sterk toe, maar nu vooral ten behoeve van de verzamelaars.

Ooit een meesterproef

In 1590 verenigden de Middelburgse drukkers zich in een gilde. Het gilde ging er toe over om

als meesterproef de vervaardiging van een miniatuurboek te eisen.

Het waren boekjes van 48 pagina's en een afmeting van circa 4 x 5 cm. Wie zo'n klein boekje kon zetten, drukken, naaien, van een mooi leren bandje en een vergulde snede en ook een slot te voorzien, verstond zijn vak!!!

De inhoud van miniatuurboeken

De reden voor het uitgeven van miniatuurboeken in de voorbije eeuwen was geen esthetische maar een praktische. Men kon zo gemakkelijk een grote hoeveelheid informatie meenemen die weinig plaats in beslag nam. Zo ontstonden in de 19e eeuw de Travelling Library en de Bibliothèque du Voyageur, reisbibliotheken dus. Bekend zijn bijvoorbeeld ook de lillyputwoordenboekjes uit de jaren 1960 van de firma Langenscheidt.

In de loop van de eeuwen heeft het miniatuurboek diverse inhouden gekend. Tot ver in de 19e eeuw was het vooral een godsdienstige inhoud zoals brevier, getijdenboek, bijbel, bijbelse geschiedenis en andere religieuze lectuur, waaronder vooral De navolging van Christus van Thomas à Kempis een grote oplage kende. Verder kerkboeken met persoonlijke en gezamenlijke gebeden voor het kerkbezoek. Naast de boven genoemde reisbibliotheken met ook profane inhoud werden ook kinderbibliotheken in miniatuurvorm in omloop gebracht.

Een veel gedrukt object in miniatuurvorm waren de almanak/kalenders, die in grote aantallen verspreid zijn. Het was een echt gebruiksartikel, waardoor er ook maar relatief weinig bewaard zijn gebleven.

In de zogenaamde poppenhuizen treffen we vaak uiterst kleine boekjes aan. Poppenhuizen

worden meestal in verband gebracht met kinderspeelgoed.

Er waren echter ook volwassenen die zich hiermee bezig hielden. We spreken dan meestal van miniatuurhuizen, waarmee kinderen absoluut niet mochten spelen. Ze waren kostbaar van inhoud en bevatten naast zorgvuldig nagemaakte meubels en huisraad ook unieke miniatuurboeken.

Ter illustratie volgen hier enkele door mij gebonden miniatuurboeken. Zij vallen allen binnen de vereiste maten en zijn wat de inhoud betreft uitgaven uit de micro-reeks van Philip Elchers Groningen.

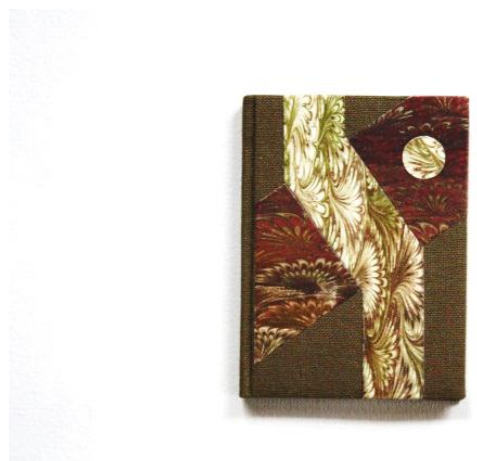
Ben Engelhart, ABCDarium van het miniatuurboek.
Slangenleer, palingleer, papier.
Afmetingen 7 x 6,6 x 1,2 cm

Frans B udé, Zeegang. Geitenleer,
opleg leer en blinddruk.
Afmetingen 6,8 x 7 x 1,1 cm

Ben Engelhart, Het Miniatuurboek
(3 deeltjes in één band).
Karung slangenleer, opleg rode stip geitenleer.
Afmetingen 7,5 x 6,4 x 1,6 cm

Petrus Hoosemans, Amoenitates Belgicae.
Groen linnen. Opleg Frigge-marmerpapier.
Afmetingen 7,2 x 5,3 x 0,6 cm

C.O. Jellema & 30 kunstenaars, Dichtbeelden.
Geitenleer en opleg geitenleer.
Afmetingen 6,3 x 7,5 x 1,4 cm

Revue par J.F. Ostervald, Evangile de Notre Seigneur Jesus-Christ selon Saint Matthieu. Geitenleer en blinddrukkruisjes met goudstippen. Afmetingen 6,6 (21) x 4,9 x 0,8 cm

Bron:
Ben Engelhart, Het Miniatuurboek, deel 1, 2 en 3, Groningen 1999
Deze drie deeltjes en andere miniatuur-uitgaven zijn nog te koop in drukvellen bij:
De Boekwerkplaats Hoofdstraat 45, 9921 PA Stedum
Telefoon 0596-551588
www.boekwerkplaats.nl

Het exlibris

door Harrie Knoors

Inleiding

Elke boekenliefhebber/-verzamelaar of boekbinder komt het fenomeen “exlibris” vroeg of laat tegen. In dit artikel wordt ingegaan op de begripsomschrijving, de geschiedenis en de soorten exlibris.

Definitie

“Als Exlibris bezeichnen man lose, zum Einkleben oder Einheften in Bücher, Codices oder Archivalien bestimmte Blätter aus Papier oder Pergament, mit grafischem Bildschmuck oder/und geschriebenem oder gedrucktem Text. Wort und Bild bezeichnen den Eigenthümer des Buches, ausnahmsweise den Vorgänger oder den, an den man das Buch verschenkt. In der Regel klebt man das Exlibris auf die Innenseite des Buchdeckels” (1).

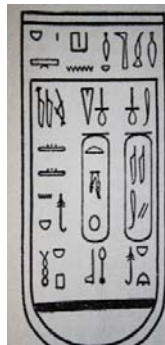
Deze heldere en bondige beschrijving van het exlibris is van de hand van Robert Plötz.

Geschiedenis

Het exlibris is een van de manieren om de eigenaar van het boek aan te duiden om te voorkomen dat het onbedoeld of kwaadwillig in verkeerde handen blijft of terecht komt. Diefstal van boeken is van alle tijden en zeker uit de periode van de handschriften, die zeldzaam en kostbaar waren. Boeken werden daarom vroeger in bibliotheken vaak aan de ketting gelegd, zoals we nog kunnen zien in o.a. de prachtige Librye van de St. Walburgskerk te Zutphen.

In de middeleeuwse manuscripten kwamen ook vaak verwensingen voor aan het adres van boekendieven, de zogenaamde boekvloeken. Deze waren niet alleen bedoeld voor boekendieven, maar ook voor de kopiisten als waarschuwing om geen wijzigingen in de tekst aan te brengen.

De eigendomsaanduidingen zijn al zeer oud. De papyrusrollen in Egypte werden al in de 17^e en 18^e eeuw voor Christus van eigendomskenmerken voorzien. De Egyptisch vorst Amenophis III, die leefde van 1411 tot 1375 voor Christus, bracht eigendomsbewijzen aan in zijn boekrollen, zoals te zien is in onderstaande afbeelding (2).

Exlibris vorst Amenophis III
In het bovenste deel is de naam van de eigenaar vermeld en in het onderste deel de titel van het boek.

Het kwam ook voor dat in de versiering van het boek het eigendomskenmerk werd vervlochten.

Uiteindelijk heeft dit, na de uitvinding van de boekdrukkunst, geleid tot het apart drukken

van eigendomsbewijzen die in de boeken konden worden geplakt, het exlibris. Tot de oudste exlibris behoren die van de Nürnbergse humanist Wilibald Pirckheimer (1470-1530) ontworpen door Albrecht Dürer (1471-1528).

Het oudste gedateerde Nederlandse exlibris is dat van Anna van der Aa, een houtgravure uit 1597 (3).

Exlibris Anna van der AA

Soorten exlibris

Er komen verschillende soorten exlibris voor zoals (4):

- * met een motto of een zuiver typografische tekst
- * met een symbolische afbeelding betrekking hebbend op het beroep, de belangstelling, de liefhebberij of de karaktereigenschap van de eigenaar
- * met een afbeelding van de eigenaar
- * met een afbeelding van het

familiewapen

Exlibris Harrie Knoors.
Gekalligrafeerde tekst en familiewapen
8 x 6 cm

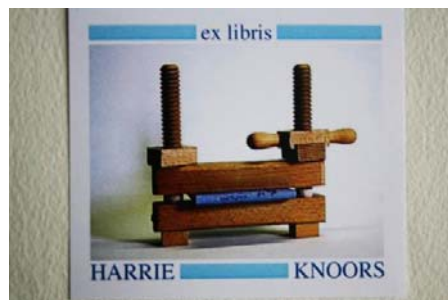
Ook wordt het familiewapen wel eens afgebeeld als stempel op de boekband. Het wordt dan Supralibros genoemd.

Supralibros van Kaiser Rudolf II
Op een perkamenten band uit zijn bibliotheek

Naast het gebruik van het exlibris als eigendomsmerk in het boek wordt het ook gebruikt als verzamelobject in de kleingrafiek. De afmetingen zijn dan vaak zo groot dat ze niet of nauwelijks bruikbaar zijn in een boek. Ze schieten dan in feite hun eigenlijke doel voorbij. Het wordt zo puur verzamelobject hetgeen overigens heeft geleid tot prachtige staaltjes van kleingrafiek.

Voor de vervaardiging van exlibris worden diverse druktechnieken toegepast zoals houtsnede, houtgravure, ets, steendruk, maar ook printen (5).

Exlibris Harrie Knoors voor zijn zelf gebonden boekbanden.
Gemaakt met behulp van fotocamera en computer/printer
7 x 8 cm

De teksten en namen op de exlibris kunnen gedrukt of gekalligrafeerd zijn.

Bron:

1. Robert Plötz, Exlibris. In: Zur Kulturgeschichte des Buches. Einbände und Exlibris. Sonderausstellung vom 5. November bis 1. Januar 1990. Niederrheinisches Museum Kevelaer
2. H.J. de Swart, Het exlibris. AO-boekje 1421, 7.7.1972
3. Johan Schwencke, Het exlibris in Nederland. Een studie voor vrienden van boek en prent, Amsterdam MCMXLVI
4. J.A. Brongers, Boekwoorden woordenboek, Amsterdam 1996
5. H.J. de Swart, Het exlibris. AO-boekje 1421, 7.7.1972

&&&&&&&&&
&&&&&
&&&
&

Kleurfolies

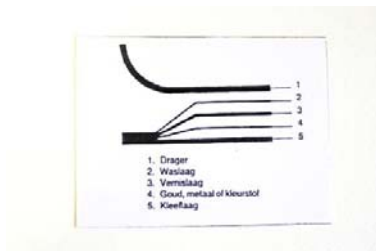
Bron onbekend, aangeleverd door Renée De Gent

Pas in de 20e eeuw slaagde men er in folies te maken op een drager van cellofaan, waardoor het op rollen kon worden geleverd. Toen lag ook de weg open voor kleurfolie.

Moderne folie ziet er als volgt uit:

- . een ondergrond of drager van cellofaan, pergamin of polyester
- . een was- of paraffinelaagje
- . een vernislaagje
- . goud, metaal of kleurstof
- . de kleeflaag

Op deze drager, ook de film genoemd en meestal 1 meter breed, wordt een waslaagje aangebracht. Soms wordt ook paraffine gebruikt. De functie van het waslaagje is om het imitatiegoud van de lucht af te sluiten en zodoende voor verkleuren te behoeden. Het geeft echter ook een hogere glans aan het goud.

De voorbereekte rol wordt in een vacuümtrommel geplaatst, welke luchtledig wordt gemaakt. In de trommel bevindt zich een wolframdraad met een zeer hoog gloeipunt, die het daarmee in aanraking gebrachte metaal letterlijk laat verdampen. Dit gebeurt bij een temperatuur van 1500-2000° C, de goud- en metaaldamp slaat neer op de drager. Dat kan alleen omdat de trommel luchtledig is. Bovendien kunnen geen verontreinigingen ontstaan. De dikte en dichtheid van de metaallaag zijn bij deze methode nauwkeurig te regelen.

Na dit proces kan de kleeflaag worden aangebracht. Deze kleeflaag moet worden aangepast aan het materiaal dat moet worden bedrukt. Helaas is er nog geen universele kleefstof gevonden die overal op hecht. Daarom zijn er folies voor vele doeleinden b.v. voor het drukken op linnen, kunstleer, plastic of leer.

Bij de vervaardiging van kleurfolie wordt de kleurlaag er in één of meerdere arbeidsgangen opgespoten of gestreken.

De folie wordt op een rollensnijmachine tot rolletjes van de verlangde breedte gesneden en zo aan de klant geleverd.

Hoe hoger het kopergehalte, hoe geringer de houdbaarheid.

Folies met een kopergehalte van beneden de 75% zullen over het algemeen weinig en boven de 80% sterk verkleuren. Van veel belang is echter ook de geslotenheid van de metaallaag. Bekijkt men de folies onder de microscoop bij een honderdvoudige vergroting, dan blijkt dat zich in de dunne laag vele gaatjes en gaten bevinden.

Bij het stempelen smelt de was- of paraffinelaag en dit zou een beschermend laagje moeten vormen om het metaal voor oxydatie te behoeden. Het vloeit echter grotendeels weg door de gaatjes in de metaallaag en wordt in de ondergrond opgenomen. Daardoor verliest het zijn beschermende werking.

Een folie van goede kwaliteit (minder dan 75% kopergehalte) maar van grover structuur kan dan toch nog sterk verkleuren. De geslotenheid van de metaallaag is dus van groot belang. Fabrikanten van goede soorten zorgen daarom

in de eerste plaats dat men daarop kan vertrouwen.

Bij het werken met folies spelen de volgende zaken een belangrijke rol:

- . de temperatuur waarmee wordt gedrukt
- . de kracht van de druk
- . de duur van de druk
- . het materiaal waarop wordt gedrukt

Niet voor niets is de temperatuur waarmee wordt gedrukt als nummer 1 geplaatst. Is de pers te koud dan hecht de kleefstof niet of laat het niet los van de drager omdat de was niet smelt.

Is de temperatuur te hoog dan krijgt de druk kraalrandjes, het linnen of kunstleer schroeit, de apparatuur smelt, de druk wordt dof e.d. Voor ieder materiaal zal de temperatuur opnieuw moeten worden bepaald.

&&&&&&&&&&
&&&&&
&&&
&

Opvattingen van toen.....

In het boek: dr. P.J. Cools MSC, Over het conserveren van boeken, Tilburg MM, worden ter illustratie een aantal oude opvattingen over boekverzorging vermeld o.a. van: Roret, Lemma "Bibliothéconomie" in Encyclopédie Roret, Parijs 1841.

- "Opdat het stof zich niet verspreide als men de vloer aanveegt, dient men eerst "vers" boomblad, blad van koolsoorten of het blad van andere planten op de vloer te strooien. Als deze bladeren worden opgeveegd, nemen ze alle stof op en het parket krijgt geen vlekken door besprenkeling of gestrooid zand".

- Roret schrijft voor, "de boeken minimaal één keer, liefst tweemaal per jaar van stof te ontdoen. Doet men dat slechts éénmaal, dan liefst in de maand juli of augustus, want motten zoeken het stof graag op om hun eitjes in te leggen".

- Roret stelt: "Men beweert ten onrechte dat een band van forelledeur wormen aantrekt".

- Roret beschrijft een goede anti-ongedierte band als volgt: "Een andere soort band, die weliswaar niet elegant is, maar die geen of nauwelijks toegang biedt aan wurmen, is die welke in de oude bibliotheken van Spanje, Portugal en Italië gebruikt wordt. Hij bestaat slechts uit een omslag van perkament, dus zonder karton. Vier eeuwen ervaring heeft geleerd dat geen enkel boek dat op een dergelijke manier was gebonden door wurmen werd aangetast, als er geen banden met houten of kartonnen banden in de buurt stonden".

- Roret beval een geurmethode aan: "Het gehele jaar lang moet men achter de boeken lapjes neerleggen die gedrenkt zijn in terpentijn, kamfer of een snuifje pijptabak; men moet ze vernieuwen zodra de geur zwak wordt".

- "Om ratten en muizen buiten te houden is het voldoende hun schuilplaats te kennen en met zorg alle in- en uitgangen af te stoppen of ze met de algemeen bekende middelen te vernietigen. Men make geen gebruik van katten, want die zijn vaak even gevaarlijk als de ratten zelf".

De volgende keer komen andere "ervaringsdeskundigen" aan het woord.

&&&&&&&&&&&&&&&&
&&&&&
&&&
&

Geslaagden Kunstambacht-Boekkunst 2013

Wij feliciteren de geslaagden Hogere graad: Jan Vanlaethem en Joanne Schueler en de geslaagden Specialisatie graad: Françoise Vogelenzang en Mathieu Hendriks. Veel bindplezier toegewenst in de komende jaren. Ook onze gelukwensen aan het docententeam.
